

WSTĘP

„Są w życiu narodów i państw zmagania, które nigdy nie ustają. Polskę na równi z innymi narodami oczekuje walka we wszechświatowych zapasach o pierwszeństwo w dziedzinie organizacji i kultury”.

J. Piłsudski, *Przemówienie w Suwałkach z 13 IX 1919 r.*, [w:] *Pisma zbiorowe*, t. V, Warszawa 1937, s. 103.

W obliczu zbliżającej się I wojny światowej J. Piłsudski opublikował na łamach lwowskiego czasopisma „Strzelec” programowy artykuł pod tytułem *Nasze wychowanie wojskowe*, poświęcony polskiemu ruchowi niepodległościowemu. Zdaniem Piłsudskiego o skuteczności przygotowań wojennych decydowały działania, które zmierzały do wytworzenia siły moralnej i siły fizycznej. Piłsudski uważał, że z obu tych czynników ważniejszy był pierwiastek moralny, ponieważ na wojnie odgrywał decydującą rolę i stanowił najistotniejszą podstawę powodzeń militarnych. Na uzasadnienie tego poglądu Piłsudski przywoływał napoleońską formułę: „A la guerre les trois quarts sont les affaires morales; la balance de forces réelles n’est que pour un autre quart”. Kierując się zasadą, że na wojnie powodzenie w trzech czwartych zależało od sił moralnych i tylko w jednej czwartej od sił materialnych, Piłsudski stał na stanowisku, iż najważniejszym celem wychowania wojskowego było moralne przygotowanie do wojny. Środkami zaś było odrodzenie „wojskowej kultury psychicznej w społeczeństwie” i „dbanie o kulturę fizyczną młodzieży”¹. Zadaniem tak rozumianej kultury fizycznej była realizacja celów postawionych wyżej, dlatego Piłsudskiego możemy zaliczyć do szerokiego grona rzeczników pojmowania kultury fizycznej przez pryzmat jej społecznych i utylitarnych funkcji. Jak się wydaje, na ukształtowanie tego poglądu Piłsudskiego wpłynęła fascynacja książkami czytаныmi w młodości, opisującymi „byt narodów klasycznych – Greków i Rzymian”². Dzięki tym lekturom znał on doskonale związki kultury cielesnej z historią antycznych wojen. Poglądy te na pewno zostały ugruntowane przez późniejsze studia Piłsudskiego nad dziejami nowożytnych wojen, w których proces podporządkowania wychowania fizycznego celom państwowym i militarnym był powszechny³.

¹ [J. Piłsudski] j., *Nasze wychowanie wojskowe*, „Strzelec” 1914, nr 2, s. 35 i 39; D. Dudek, *Nieznany artykuł Józefa Piłsudskiego*, „Przegląd Historyczny” 1995, z. 3-4, s. 369.

² J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. II, Warszawa 1937, s. 46.

³ A. Chwalba, *Józef Piłsudski historyk wojskowości*, Kraków 1993.

Ostatnimi czasy udało się spopularyzować historyczny fakt, że Piłsudskiego należy zaliczyć do jednego z pionierów posługiwania się pojęciem kultury fizycznej⁴, czym motywuje się tytuł naszej książki. Celowo piszemy, że Piłsudski był jednym z pionierów, ponieważ przed I wojną światową pojęcia kultura fizyczna używano nader rzadko, jednakże odnajdujemy je na łamach warszawskiego „Ruchu” i „Przeglądu Sportowego”, lwowskiego „Wędrowca”, krakowskich „Nowości Ilustrowanych” i w sprawozdaniu AZS za rok 1912/13⁵. Występuje również w bardzo znanej, polskojęzycznej wersji książki Duńczyka J. P. Müllera z 1906 r. pt. *Moja metoda hartowania dzieci i dorosłych* oraz we wstępie Z. Kłośnika do głośnego tłumaczenia z 1907 r. książki, autorstwa H. Irwinga Hancocka poświęconej japońskiemu systemowi wychowania fizycznego, pt. *Źródło zdrowia, siły i zręczności*⁶.

Wyjaśniając historyczne subtelnosci nazewnictwa w tej dziedzinie, należy wspomnieć, że na ziemiach polskich pod zaborami określenie kultura fizyczna nie było popularne, ani do końca zrozumiałe. Najczęściej używanym pojęciem określającym całokształt spraw dotyczących psychofizycznego rozwoju człowieka był termin „wychowanie fizyczne”. W XIX wieku znaczenie wychowania fizycznego dla wychowania publicznego i państwowego oraz związku z przysposobieniem wojskowym były powszechnie znane i nie wymagały głębszego uzasadnienia. Odzwierciedlenie tych zjawisk odnajdujemy we wszystkich założeniach programowych i działalności twórców nowoczesnych systemów wychowania fizycznego, do których należeli: w Szwajcarii Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) i P. Heinrich Clais (1782–1854), w Danii Franz Nachteggall (1777–1847), w Szwecji Pehr Henrik Ling (1776–1839) i jego syn Hjalmar Ling (1820–1886), we Francji Francisco Amoros (1770–1848) oraz w Niemczech Johann Friedrich Christoph Ludwig Jahn (1778–1852).

W drugiej połowie XIX wieku pojawił się jednak problem nowożytnego sportu i jego utylitarnych, militarnych oraz propagandowych funkcji. Związane to było z postępującym procesem instytucjonalizacji sportu, reaktywowaniem igrzysk

⁴ D. Dudek, *Józef Piłsudski o kulturze fizycznej młodzieży*, „Kultura Fizyczna” 1997, nr 5-6, s. 1; J. Gaj, Na marginesie artykułu Witolda Rekowskiiego pt. *Kultura fizyczna a nauka, system organizacyjny i wiedza potoczna*, „Kultura Fizyczna” 1992, nr 5-6, s. 29; H. Grabowski, *Co ważniejsze: podobieństwo brzmienia czy znaczenie?*, „Kultura Fizyczna” 2001, nr 3-4, s. 1.

⁵ E. Piasecki, *Piłka nożna polska*, „Ruch” 1906, nr 14-17, s. 11; *Kultura fizyczna a prasa codzienna*, „Ruch” 1908, nr 16, s. 177; *Gimnastyka a wojskowość*, „Ruch” 1909, nr 1, s. 16; *Sport w roku 1912*, „Przegląd Sportowy” 1913, nr 1, s. 21; J. Gluźniński, *Sport i kultura fizyczna a literatura miłosna*, „Wędrowiec” 1912, nr 7, s. 155; *Kongres wychowania fizycznego*, „Nowości Ilustrowane” 1913, nr 15, s. 15-16; *IV Sprawozdanie Akademickiego Związku Sportowego w Krakowie za rok 1912/13*, Kraków 1913, s. VI.

⁶ J. P. Müller, *Moja metoda hartowania dzieci i dorosłych*, Warszawa 1906, s. 2; *Źródło zdrowia, siły i zręczności podług H. Irwinga Hancocka* opracował Z. Kłośnik, Lwów 1907, s. 8. Z. Kłośnik był redaktorem lwowskiego tygodnika „Wędrowiec” i działu sportowego lwowskiego „Słowa Polskiego”.

olimpijskich, zmianami techniki i taktyki prowadzenia wojen oraz wzrostem roli sprawności fizycznej w przewidywanych konfliktach zbrojnych. Na ziemiach polskich pod zaborami wśród osób związanych z wychowaniem fizycznym doszło od samego początku do rozbieżności w rozumieniu społecznych funkcji sportu. Jedni uważali, że wyczyn i rekord sportowy prowadzi do nieuchronnej profesjonalizacji, alienując sport z systemu wartości wychowania fizycznego. Spośród tych środowisk wyłaniała się postępową grupą, która uznawała sport wyłącznie jako jeden z wielu środków wychowania fizycznego. Po drugiej stronie stali konsumenci sportu arystokratycznego, prezentujący stanowisko, że sportsmen musi być człowiekiem zamożnym, a sport nie powinien mieć żadnych celów utylitarnych. Wśród zwolenników sportu ewoluował powoli odmiennie motywowany nurt plebejski, który sukces sportowy wiązał z awansem ekonomicznym i społecznym. Rozwój nowożytnego sportu był bacznie obserwowany przez artystów cyrkowych, którzy mając na względzie cele komercyjnego widowiska, konkurując o klientelę, stosowali symbolikę i frazeologię sportową. Całe zamieszanie wokół sportu pogłębiał fakt, że różnorodnym przejawom aktywności fizycznej człowieka nadano tę samą nazwę. Apogeum kontrowersji wokół społecznych funkcji sportu związane było z osobą niemieckiego pisarza H. Steinitzera, który w 1910 r. opublikował studium pt. *Sport und Kultur*. W prasie europejskiej i polskiej rozpełtała się dyskusja oraz pojawiły się liczne polemiki i repliki na temat znaczenia sportu dla kultury społecznej.

Tymczasem nowożytny sport znalazł polityczne i finansowe wsparcie kół wojskowych oraz światowych rządów. Ze względu na historyczną tradycję prym wiodły angielskie elity. W późniejszych latach również Stalin często pokazywał się na trybunie Mauzoleum Lenina podczas corocznych parad sportowych. Raz w roku widywano go na meczach piłki nożnej na olbrzymim stadionie Dynamo Moskwa. W wolnych chwilach grywał w bilard. Mussolini chętnie pływał w morzu, najbardziej lubił jednak jeździectwo. Znane było jego powiedzenie „Kocham wszelki sport”. Do szczególnych afirmatorów sportu należał Hitler, który w młodości jeździł na nartach i widział w sporcie ważny czynnik odrodzenia narodowego oraz ekspansji niemieckiej. We wszystkich tych systemach sport został uznany za znakomity środek oddziaływania politycznego. Powstające nowe ideologie wiązały transformację systemów politycznych z przebudową świadomości społeczeństwa również w stosunku do sportu, dlatego programy rozwoju sportu kierowano szczególnie w stronę młodego pokolenia, do młodzieży.

W przełomowych czasach kształtowania się oblicza nowożytnego sportu uczestnikiem tych wydarzeń był również Józef Piłsudski. Publicystyka dwudziestolecia międzywojennego oraz współczesna historiografia wyczerpująco przedstawiły polityczną i wojskową rolę Piłsudskiego w odbudowie polskiej państwowości, natomiast do mniej znanych aspektów działalności Piłsudskiego należą jego związki ze sportem i poglądy w sprawach wychowania fizycznego w latach

1910-1935. Szersze naświetlenie tej problematyki było celem niniejszej pracy. Podjęliśmy również próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób osoba Piłsudskiego oddziaływała na rzeczywistość polskiej kultury fizycznej w omawianym okresie. Jednym z ważniejszych celów badawczych było udzielenie odpowiedzi na pytanie o relacje i uwarunkowania między samym Piłsudskim a różnymi osobami obozu realizującymi jego politykę w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu. Ze szczególnym zainteresowaniem prześledziliśmy również najważniejsze czynniki kształtujące poglądy Piłsudskiego dotyczące wychowania fizycznego i sportu.

Zakres chronologiczny pracy rozpoczyna zalegalizowanie w Galicji, na podstawie austriackiej ustawy z 15 listopada 1867 r. o stowarzyszeniach, pierwszych statutowych towarzystw sportowych o ukrytych celach niepodległościowych, które pozostawały pod komendą Piłsudskiego. Kończącą cezurą są zaś przełomowe w dziejach Drugiej Rzeczypospolitej wydarzenia 1935 r., kiedy to wpływowej grupie sanacyjnych elit udało się przeformować program kontynuowania finansowania z budżetu państwa elitarnego sportu wyczynowego, chociaż zapatrywania Piłsudskiego w tej sprawie nie były tak jednoznaczne. Niektóre poglądy Piłsudskiego w sprawach wychowania fizycznego i sportu kształtowały się znacznie wcześniej niż zakres chronologiczny pracy. W celu zrozumienia niektórych motywów działania Piłsudskiego w latach 1910-1935, wskazujemy zarówno na jego osobiste przeżycia, jak i na historyczne źródła tych inspiracji.

Rozprawę rozpoczyna wstęp, w którym w pierwszej kolejności omówiliśmy historyczne aspekty rozumienia pojęcia wychowania fizycznego, sportu i kultury fizycznej. Było to niezbędnym warunkiem zrozumienia rozprawy. W dalszej kolejności zaprezentowaliśmy treści formalne, w tym szczególnie wskazaliśmy na znaczenie fotografii sportowej jako źródła historycznego w badaniach dotyczących związków Piłsudskiego z kulturą fizyczną.

Główna część pracy składa się z siedmiu rozdziałów w układzie chronologicznym. Naszym zdaniem taki układ rozprawy dawał najwięcej szans na pokazanie złożonych motywów postępowania Piłsudskiego na tle dziejów wychowania fizycznego i sportu. Jak się wydaje, tylko taka struktura umożliwiła prześledzenie kształtowania się poglądów Piłsudskiego w związku z ewolucją systemu sanacyjnej polityki w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu. Chronologiczny układ pracy umożliwił również uzyskanie rzeczywistego i obiektywnego obrazu aktywności Piłsudskiego w końcowym okresie jego życia. Dzięki takiej strukturze rozprawy udało się ustalić moment wycofywania się marszałka z życia sportowego, który pokrywał się z ograniczeniem jego aktywności politycznej.

Pierwszy rozdział poświęcono działalności Piłsudskiego w polskim ruchu niepodległościowym przed I wojną światową. Drugi i trzeci rozdział omawia udział Piłsudskiego w sporcie legionowym oraz rolę wychowania fizycznego i sportu w okresie działalności Tymczasowej Rady Stanu. Rozdział czwarty ukazuje szerokie związki Piłsudskiego ze sportem w trudnym okresie odbudowy polskiej pań-

stwowości. Rozdział piąty określa wkład Piłsudskiego w opracowanie i realizację państwowego programu wychowania fizycznego i sportu po przewrocie majowym. Rozdział szósty przedstawia mechanizm podtrzymywania przez aparat państwowy wizerunku Piłsudskiego jako rzecznika wychowania fizycznego i protektora sportu po jego wycofaniu się z aktywnego uczestnictwa w życiu sportowym kraju.

Wymienione rozdziały dokumentują i analizują wszystkie wątki instytucjonalnej działalności Piłsudskiego oraz najważniejsze formy aktywności społeczno-politycznej związane z kulturą fizyczną. Przejrzystość tych rozdziałów zapewniło wydzielenie trzech następujących o charakterze problemowym w układzie chronologicznym. W rozdziale siódmym i ósmym omówiliśmy wykorzystanie przez pomajowe rządy w celach propagandowych konterfektu Piłsudskiego w systemie nagród sportowych i w karykaturze sportowej. Rozdział dziewiąty wspomina o osobistych formach aktywności Piłsudskiego na polu szeroko rozumianej kultury fizycznej. Wydawać by się mogło, że zagadnienia poruszone w rozdziale dziesiątym tylko z pozoru dotyczą tematu rozprawy. Otóż nie. Celem tego rozdziału było pokazanie, jak daleko sięgała wrażliwość pomajowego systemu i w jaki sposób pewne elementy kultury fizycznej były uwikłane w losy obozu strzelecko-legionowo-peowiackiego, który stanowił zaplecze polityczne dla Piłsudskiego. Przecięcie się interesów wielkiej polityki i kultury fizycznej spowodowało, że niektóre historyczne fakty przemilczano, a o niektórych, jeżeli już wspomniano, to w tak mglisty sposób, że trudno było domyślić się, jaki był ich rzeczywisty kontekst. Ukazaliśmy te dość szczegółowe zdarzenia na przykładzie: konfliktu wokół ujawnienia podstaw prawnych galicyjskich stowarzyszeń strzeleckich, losów przedwojennego artykułu Piłsudskiego, w którym po raz pierwszy użył określenia „kultura fizyczna młodzieży”, przemilczanych dziejów Parku Sportowego TS „Wisła” na Oleandrach, z którego wyruszyła I Kompania Kadrowa oraz prawnych regulacji dotyczących uczestników polskiego ruchu niepodległościowego, działającego na terenie Galicji. We wszystkich tych sprawach uczestniczył osobiście Piłsudski jako polityk i wojskowy, dlatego łatwo dostrzec jego osobistą interwencję lub urzędową dyrektywę.

Całość rozważań zamyka rozdział jedenasty, w którym pokazano reorganizację sportu polskiego oraz reakcję całego ruchu wychowania fizycznego i sportu na śmierć Piłsudskiego. Najważniejsze wydaje się jednak, że w rozdziale zaprezentowano interesujące relacje i wspomnienia wielu uczestników tamtych wydarzeń dotyczące różnych związków Piłsudskiego z kulturą fizyczną. Rozprawę kończy podsumowanie, obszerna bibliografia, spis ilustracji i indeks nazwisk.

W dwudziestoleciu międzywojennym sanacyjna publicystyka nie wiązała początków polskiej wojskowości z dziejami wychowania fizycznego i sportu, akcentując jedynie wojskowo-polityczne aspekty galicyjskiego ruchu niepodległościowego.

Podobnie dzieje legionów polskich w okresie I wojny światowej ukazywane były przez pryzmat działań militarnych. Dopiero po przewrocie majowym nastąpił

renesans sportu legionowego i zaczęto przypominać Piłsudskiego jako sympatyka sportu piłki nożnej w czasach wielkiej wojny. We wspomnieniach, pamiątkach i albumach legionowych tego okresu odnajdujemy liczne epizody sportowe.

Związki Piłsudskiego ze sportem – w okresie od odzyskania niepodległości do przewrotu majowego – nie stanowiły przedmiotu odrębnych publikacji, chociaż znane było zainteresowanie Piłsudskiego działalnością Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich.

Dnia 15 II 1927 r. prasa poinformowała, że minister spraw wojskowych, marszałek J. Piłsudski objął funkcję przewodniczącego Rady Naukowej Wychowania Fizycznego. W okresie rządów pomajowych sanacja spopularyzowała wiedzę na temat działalności Piłsudskiego w Radzie Naukowej Wychowania Fizycznego oraz jego roli w powołaniu Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego i Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego. Konsekwencją tego było wylansowanie wizerunku Piłsudskiego jako rzecznika wychowania fizycznego i protektora sportu, pomimo że marszałek był zdeklarowanym przeciwnikiem sportu wyczynowego. Prawdopodobnie z tego powodu oraz innych, o których wspominamy w pracy, nigdy nie zdecydowano się na opracowanie jakiegokolwiek monografii poświęconej związkom Piłsudskiego z wychowaniem fizycznym i sportem. Widocznie dlatego żyjący na emigracji współpracownicy Piłsudskiego w 1958 r. opublikowali relacje i wspomnienia pt. *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe. Założenia i wytyczne Marsz. Józefa Piłsudskiego*⁷.

Dopiero w ostatnich latach podjęto badania naukowe dotyczące roli wychowania fizycznego i sportu w działalności galicyjskiego ruchu niepodległościowego⁸. Na temat udziału Piłsudskiego w legionowych meczach piłki nożnej pisał J. Hałys w popularnych artykułach prasowych⁹. Znane są jednak i takie publikacje, których wyrażano błędne opinie, że „w polskich formacjach zbrojnych w czasie I wojny światowej oficjalnie wychowania fizycznego nie było”¹⁰. Przeczą temu pogładowi oczywiście prace A. Garlickiego¹¹, K. Hądzela¹²,

⁷ J. Ulrych, *Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe. Założenia i wytyczne Marsz. Józefa Piłsudskiego*, „Niepodległość” 1958, t. VI, s. 208.

⁸ *Wojsko Polskie 1914-1922*. Pod redakcją naukową B. Polaka, t. I i II, Koszalin 1986; D. Dudek, *Kultura fizyczna w programach i działalności polskich organizacji paramilitarnych na terenie Galicji przed I wojną światową*, niepublikowana praca doktorska, AWF Kraków 1988; W. Podkański, *Ruch narodowo-niepodległościowy w Galicji przed 1914 rokiem*, Warszawa 2002.

⁹ [J. Hałys], *Uparty Litwin na meczach*, „Przekrój” 1988, nr 2268; J. Hałys, *Sport wśród legionów*, „Przekrój” 1989, nr 2280.

¹⁰ J. Karwat, *Centralna Szkoła Wojskowa Gimnastyki i Sportów w Poznaniu 1921-1929*, „Woj-skowy Przegląd Historyczny” 1993, nr 2, s. 31.

¹¹ A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867-1935*, Warszawa 1988.

¹² K. Hądzela, *Rola Marszałka Józefa Piłsudskiego w rozwoju kultury fizycznej w Polsce i w powołaniu Centralnego Instytutu Wychowania Fizycznego*, [w:] *Marszałek Józef Piłsudski patron*

T. Nałęcza¹³, Z. Pawluczuka¹⁴, W. Sulei¹⁵ i J. Wojtycza¹⁶, w których dowiedziono, jak wielkie znaczenie miało zagadnienie wychowania fizycznego w okresie działalności Polskiej Organizacji Wojskowej, Tymczasowej Rady Stanu i zabiegów związanych z rozbudową Legionów Polskich.

Problematyka związków Piłsudskiego ze sportem, w czasie od odzyskania niepodległości do przewrotu majowego, w piśmiennictwie została zdominowana jedynie przez wyeksponowanie faktu przyjęcia przez Piłsudskiego protektoratu nad Polskim Komitetem Igrzysk Olimpijskich. Pisali o tym wszyscy badacze dziejów kultury fizycznej, w tym najszerzej: H. Młodzianowska¹⁷, M. Słoniewski¹⁸, K. Toporowicz¹⁹ i R. Wasztyl²⁰.

Największa liczba publikacji o charakterze popularnonaukowym poświęcona została wystąpieniom Piłsudskiego na plenarnych posiedzeniach Rady Naukowej Wychowania Fizycznego²¹. Wszyscy autorzy analizowali poglądy Piłsudskiego

Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, Praca zbiorowa po redakcją K. Hądzelka, AWF Warszawa 1998, s. 15.

¹³ T. Nałęcza, *Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918*, Wrocław 1984.

¹⁴ Z. Pawluczuk, *Poglądy Józefa Piłsudskiego na znaczenie organizacji sportowo-paramilitarnych w tworzeniu polskich sił zbrojnych w czasie I wojny światowej*, [w:] Marszałek Józef Piłsudski, op. cit., s. 27.

¹⁵ W. Suleja, *Próba budowy zrębów polskiej państwowości w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu*, Uniwersytet Wrocławski Historia XXXV, Wrocław 1981, s. 117; Tenże, *Tymczasowa Rada Stanu*, Warszawa 1998.

¹⁶ J. Wojtycza, *Przysposobienie wojskowe w odrodzonej Polsce do roku 1926*, Kraków 2001; Tenże, *Studia i materiały z dziejów przysposobienia wojskowego w Polsce w latach 1918-1926*, Kraków 2001.

¹⁷ H. Młodzianowska, *Działalność Polskiego Komitetu Olimpijskiego 1919-1939*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1969, nr 2.

¹⁸ M. Słoniewski, *Zarys działalności polskiego ruchu olimpijskiego w latach 1919-1939*, AWF Warszawa 1990.

¹⁹ K. Toporowicz, *Powstanie Polskiego Komitetu Igrzysk Olimpijskich*, „Wychowanie Fizyczne i sport” 1968, nr 3.

²⁰ R. Wasztyl, *Galiczyjsko-krakowski przyczynek do genezy Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, [w:] *Logos i etos polskiego olimpizmu. W 100-lecie Międzynarodowego Komitetu Olimpijskiego i 75-lecie Polskiego Komitetu Olimpijskiego*, Kraków 1994, s. 468.

²¹ *Marszałek to sportowa nuta*. Opracował A. Skowroński, „Tempo” 1992, nr 168; B. Tuszyński, *Marszałek Józef Piłsudski o sporcie polskim*, „Polska Zbrojna” 1992, nr 209; Tenże, *Jakie ma być wychowanie fizyczne w Polsce*, „Polska Zbrojna” 1992, nr 219; Tenże, *Józef Piłsudski o sporcie polskim*, „Polska Zbrojna” 1992, nr 221; T. Daszkiewicz, *Refleksje Józefa Piłsudskiego o wychowaniu fizycznym*, „Kultura Fizyczna” 1997, nr 3-4; Tenże, *Józef Piłsudski o konieczności powszechnego wychowania fizycznego*, „Kultura Fizyczna” 1998, nr 11-12; Tenże, *Józef Piłsudski o potrzebie miernika powodzenia wychowania fizycznego*, „Kultura Fizyczna” 1999, nr 1-2; Tenże, *Józef Piłsudski o wartościach nadrzędnych wychowania fizycznego*, „Kultura Fizyczna” 1999, nr 3-4; Tenże, *Józefa Piłsudskiego działania na rzecz rozwoju powszechnego wychowania fizycznego i sportu*, [w:] *Mysli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie*, pod redakcją Krzysztofa Zuchory, Warszawa 2000, s. 122; J. Trawiński, *Piłsudski w AWF*, „Akademicki Przegląd Sportowy” 1998, nr 3; Z. Czajkowski, *Patrz Piłsudski na nas z nieba!*, „Sport Wyczynowy” 1998, nr 7-8.

wyłącznie w oparciu o drukowane protokoły rady naukowej, nie uwzględniając w ogóle innych źródeł. W większości wypadków autorzy tych artykułów, pomijając kontrowersyjne poglądy, prezentowali jedynie pozytywne opinie Piłsudskiego dotyczące wychowania fizycznego.

Działalność Piłsudskiego w Radzie Naukowej Wychowania Fizycznego została również scharakteryzowana w licznych publikacjach naukowych znanych badaczy, którzy na marginesie podjętych tematów, rekonstruowali poglądy marszałka. Do najważniejszych opracowań naukowych należy zaliczyć prace: J. Chełmeckiego²², J. Gaja i K. Hądzelka²³, J. Kęsika²⁴, W. Suleja²⁵, L. Szymańskiego²⁶, K. Toporowicza²⁷ oraz B. Woltmanna i J. Gaja²⁸. Prawie wszyscy autorzy uważali, że największe zainteresowanie Piłsudskiego sprawami wychowania fizycznego przypadało na lata pełnienia funkcji przewodniczącego Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, co w świetle naszych ustaleń powinno ulec pewnym uzupełnieniom.

Część badaczy, w tym też D. i T. Nałęcz²⁹ oraz W. Jędrzejewicz i J. Cisek³⁰, prezentowała stanowisko, że wiedza i inspiracje intelektualne Piłsudskiego w dziedzinie organizacji wychowania fizycznego w Polsce związane były z wpływami E. Lewickiej. Nie liczono się z opinią H. Młodzianowskiej, która już w 1988 r. słusznie protestowała przeciwko wiązaniu osoby Lewickiej z konstrukcją polskiego systemu organizacyjnego kultury fizycznej w dwudziestoleciu międzywojennym³¹.

²² J. Chełmecki, *Józef Piłsudski jako przewodniczący Rady Naukowej Wychowania Fizycznego*, [w:] Marszałek Józef Piłsudski, op. cit., s. 45; Tenże, *Wkład Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przystosowania Wojskowego w modernizację programu rozwoju kultury fizycznej w Polsce (1927-1939)*, [w:] *Polska kultura fizyczna w czasach zaborów i Drugiej Rzeczypospolitej*, pod redakcją R. Wasztyła, Zeszyty Naukowe nr 85 AWF w Krakowie, Kraków 2002, s. 299.

²³ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Seria: Podręczniki nr 45 AWF Poznań 1997, s. 85.

²⁴ J. Kęsik, *Wojsko polskie wobec tężyzny fizycznej społeczeństwa 1918-1939*, Studia i Monografie 50 AWF Wrocław 1996, s. 61; Tenże, *Naród pod bronią. Społeczeństwo w programie polskiej polityki wojskowej 1918-1939*, Uniwersytet Wrocławski Seria Historia CXXXVII, Wrocław 1998, s. 72.

²⁵ W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław 1995, s. 331-332.

²⁶ L. Szymański, *Sport w polityce II Rzeczypospolitej*, [w:] *Logos i etos*, op. cit., s. 494; Tenże, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Studia i Monografie 47 AWF Wrocław 1995, s. 22.

²⁷ K. Toporowicz, *Eugeniusz Piasecki (1872-1947). Życie i dzieło*, Wydawnictwo Monograficzne nr 29 AWF w Krakowie 1987, s. 260.

²⁸ B. Woltmann, J. Gaj, *Sport w Polsce 1919-1939*, Gorzów Wlkp. 1997, s. 17; J. Gaj, B. Woltmann, *Rozwój sportu w dwudziestoleciu międzywojennym i jego losy w czasie drugiej wojny światowej*, [w:] *Zarys historii sportu w Polsce (1867-1997)*, pod redakcją J. Gaja i B. Woltmanna, Gorzów Wlkp. 1999, s. 62.

²⁹ D. i T. Nałęcz, *Józef Piłsudski – legendy i fakty*, Warszawa 1987, s. 287.

³⁰ W. Jędrzejewicz, J. Cisek, *Kalendarium życia Józefa Piłsudskiego 1867-1935*, t. III, Wrocław 1994, s. 55.

³¹ H. Młodzianowska, *Kilka uwag na marginesie książki: „Józef Piłsudski – legendy i fakty”*, „Kultura Fizyczna” 1988, nr 1-2, s. 25.

Istniały również pojedyncze głosy, że „wychodzenie poza obszary ściśle z polityką związane traktował zapewne Piłsudski jako formę relaksu”³².

Na szczególne przypomnienie zasługują artykuły T. Wolszy dotyczące szachowych zainteresowań Piłsudskiego³³.

Wszystkie artykuły autora niniejszej pracy poświęcone działalności Piłsudskiego w dziedzinie wychowania fizycznego i sportu zostały wymienione w bibliografii.

Tytułem ogólnego uzupełnienia stanu badań nad dziejami kultury fizycznej w II Rzeczypospolitej należy przypomnieć, że zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z 10 listopada 1926 r. w sprawie podniesienia wychowania fizycznego, realizację zadań państwowych w tej dziedzinie powierzono Ministrowi Spraw Wojskowych, Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Ministrowi Spraw Wewnętrznych. Najszerzej jest udokumentowana działalność Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, natomiast bardzo mało lub prawie nic nie wiadomo o szczegółach funkcjonowania Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Przedwczesne jest więc mówienie o roli sportu i kultury fizycznej w polityce II Rzeczypospolitej, co czynią niektórzy autorzy³⁴. Uzupełnienie stanu badań dotyczącego działalności Ministerstwa Spraw Wewnętrznych na pewno ukaże zupełnie nowe aspekty polityki państwa w dziedzinie rozwoju społecznych form wychowania fizycznego i sportu³⁵.

Podstawą opracowania książki były źródła zlokalizowane w 34 archiwach centralnych, resortowych, wojewódzkich oraz muzeach i bibliotekach.

Nie istnieje jeden zasadniczy zbiór archiwalny, który moglibyśmy wyróżnić jako zawierający najwięcej dokumentów dotyczących związków Piłsudskiego z kulturą fizyczną. Każdy okres działalności Piłsudskiego wymagał kwerendy odrębnych zasobów archiwalnych. W Archiwum Akt Nowych odnaleźliśmy dokumenty dotyczące związków Piłsudskiego z kulturą fizyczną po odzyskaniu niepodległości i po przewrocie majowym. Centralne Archiwum Wojskowe posiada zróżnicowane zasoby, od licznych zbiorów fotograficznych, poprzez dokumentację legionową oraz wszystkie materiały urzędowe PUWFiPW. Do niezmiernie ciekawych i do końca nieopracowanych należą archiwalia znajdujące się w Archiwum Państwowym m. st. Warszawy dotyczące dziejów AWF Józefa Piłsudskiego. Duży wybór akt odnaleźliśmy w kilku oddziałach Archiwum Państwowego w Krakowie. Dominują

³² W. Suleja, *Józef Piłsudski*, op. cit., s. 332.

³³ T. Wolsza, *Szachy w życiu Józefa Piłsudskiego*, [w:] *Marszałek Józef Piłsudski*, op. cit., s. 39; Tenże, *Honorowy prezes Polskiego Związku Szachowego. Józef Piłsudski (1867-1935)*, [w:] *Arcymistrzowie, mistrzowie, amatorzy. Słownik biograficzny szachistów polskich*, t. 2, Warszawa 1996, s. 78; Tenże, Roszada Ziuka, „Sportowiec” 7 XII 1989, nr 47.

³⁴ L. Szymański, *Sport w polityce II Rzeczypospolitej*, [w:] *Logos i etos*, op. cit., s. 494; Tenże, *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, op. cit.

³⁵ Por.: A. Misiak, *Służby specjalne II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.

tutaj akta proweniencji legionowej, Naczelnego Komitetu Narodowego, obchodu grunwaldzkiego oraz afisze i ogłoszenia związane ze śmiercią marszałka. Zdekompletowane akta osobowe dr E. Lewickiej zachowały się w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego. Bardzo obszerne materiały dotyczące wszystkich aspektów kultury fizycznej odnajdujemy w materiałach M. Orłowicza, które znajdują się w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Zawierają unikalne sprawozdania Związku Polskich Związków Sportowych, w tym zupełnie nieznanne do tej pory materiały dotyczące projektów ustaw o powszechnym wychowaniu fizycznym i przysposobieniu wojskowym młodzieży. Bez kwerendy tego zasobu trudno zrozumieć dzieje sportu w Drugiej Rzeczypospolitej. W tym samym archiwum znajdują się materiały A. Śliwińskiego, przedstawiające stosunek Piłsudskiego do młodzieży. Wartościowe materiały dotyczące sportu lotniczego zachowały się w Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie. W Bibliotece Narodowej i Uniwersyteckiej w Warszawie przechowywane są dwa bardzo duże zbiory sportowych źródeł drukowanych, w tym programy i regulaminy sportowe, plakaty sportowe i sprawozdania z działalności różnych stowarzyszeń kultury fizycznej.

Osobną grupę stanowią archiwa, muzea i biblioteki, w których poszukiwaliśmy źródeł fotograficznych. Do najważniejszych należy zaliczyć Archiwum Dokumentacji Mechanicznej, w którym znajdują się unikalne fotografie z meczów legionowych i zdjęcia E. Lewickiej, Archiwum Główne Akt Dawnych, w którym są zdeponowane doskonale zbiory fotograficzne dokumentujące otwarcie stadionu sportowego 6 pułku piechoty, Muzeum Narodowe w Kielcach, w którym zachowały się fotografie z otwarcia stadionu sportowego 4 pułku piechoty i III Marszu Szlakiem Kadrówki, Muzeum Historyczne w Krakowie, Muzeum Historii Fotografii w Krakowie i Muzeum Historii Fotografii im. prof. W. Bogackiego w Krakowie, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Wojskowy Instytut Historyczny, w których są przechowywane sportowe zdjęcia legionowe oraz Centralna Biblioteka Wojskowa w Warszawie, w której odnaleźliśmy unikalne zdjęcie Piłsudskiego z legionowych zawodów hippicznych

Do ostatniej grupy należy zaliczyć muzea, takie jak Zamek Królewski w Warszawie, Belweder (wystawa Marszałek Józef Piłsudski i Gabinet Orderu Virtuti Militari), Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Muzeum Narodowe w Warszawie, Muzeum Narodowe w Krakowie, Muzeum Narodowe w Poznaniu, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Muzeum Wojska w Białymstoku, Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, w których przechowywane są artefakty sportowe związane z marszałkiem Piłsudskim, do których zaliczamy medale, plakiety, puchary, zegarki nagrodowe, dyplomy i plakaty.

W celu uzupełnienia materiału badawczego odwołaliśmy się do niepublikowanych pamiątek i wspomnień zdeponowanych w Bibliotece Jagiellońskiej.

W większości wypadku dotyczyły one Legionów Polskich i działalności Polskiej Organizacji Wojskowej, chociaż i tutaj zachowały się ciekawe dokumenty 2 pułku ułanów oraz liczne dublety dokumentacji NKN. Ze zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich wykorzystaliśmy interesujące wspomnienia dotyczące prywatnego życia marszałka i wydarzeń z Lewicką, o czym jednak w rozprawie nie pisaliśmy, bowiem wymagają weryfikacji w innych źródłach. Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie posiada również ciekawe wspomnienia legionowe i opracowanie dotyczące spraw legionowych.

Autorowi zostały udostępnione nieznane do tej pory protokoły z posiedzeń zarządu i walnych zebrań TS „Wisła” w Krakowie. Księga protokołów jest mocno zdekompletowana, ponieważ usunięto wszystkie ślady dotyczące pierwszego stadionu sportowego TS „Wisła” na Oleandrach. Kwerendę przeprowadzono również w zbiorach prywatnych Z. Ruszela, M. Sosenki i J. Ciborowskiego, właściciela największej na świecie kolekcji piłsudczanów. Wszystkie wymienione osoby zechcą przyjąć w tym miejscu serdeczne podziękowania za życzliwość i bezinteresowność.

Oceniając stan zachowanych archiwaliów, należy powiedzieć, że są one mocno zdekompletowane i niepełne. Pomimo kilkunastoletnich poszukiwań do obecnej chwili nie udało się odnaleźć w polskich archiwach żadnego sprawozdania z działalności galicyjskich towarzystw strzeleckich oraz akt Polskiej Federacji Strzeleckiej. Nie odnaleziono również dokumentacji Rady Naukowej Wychowania Fizycznego, dlatego w tej sprawie wystąpiono z korespondencyjnym zapytaniem do powszechnie znanych emigracyjnych placówek i litewskich archiwów. Z Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce otrzymano negatywną odpowiedź³⁶. Z Instytutu Józefa Piłsudskiego w Londynie nie uzyskano w ogóle odpowiedzi w sprawie sportowego zasobu archiwaliów. W zbiorach rękopisów Biblioteki Akademii Nauk w Wilnie (dawna Wróblewskich) zachował się zespół pt. „Piłsudscy” (sygn. F. 16) liczący 152 jednostki archiwalne³⁷. Po ukończeniu kwerendy ukazał się w 2000 r. przewodnik Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych poświęcony polskim zasobom archiwalnym znajdującym się na terytorium Rosji³⁸. Odtajnienie i udostępnienie tych akt może otworzyć nowe horyzonty badawcze.

³⁶ *Piłsudski Institute of America*, List z dnia 27 VI 2001 r. wicedyrektor Iwony Drąg Korga, w posiadaniu autora.

³⁷ *Lietuvos Valstybės Istorijos Archyvas Vilnius*, List z dnia 10 V 2001 r. dyrektor Laimy Tautaišaitė, w posiadaniu autora.

³⁸ *Archiwalia polskiej proweniencji terytorialnej przechowywane w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej i Rosyjskim Państwowym Archiwum Wojskowym*, Redakcja naukowa W. Stępniaik, Warszawa 2000.

Przeprowadzono również szczegółową kwerendę prasy sportowej, w wyniku czego powstał autorski przewodnik liczący 633 pozycje³⁹. Analiza prasy sportowej dostarczyła informacji dotyczących ogólnych spraw związanych z problematyką wychowania fizycznego i sportu, w mniejszym zaś stopniu działalności samego Piłsudskiego na tym polu. Ważnym źródłem informacji była prasa codzienna i prasowe organa obozu strzelecko-peowiacko-legionowego oraz ich późniejsze kombatanckie mutacje. Po przewrocie majowym najwięcej informacji w sprawie związków Piłsudskiego z wychowaniem fizycznym i sportem podawał „Głos Prawdy”, popierający Piłsudskiego, oraz „Gazeta Polska” i „Polska Zbrojna”, reprezentujące interesy pomajowych rządów sanacji.

Poszukując związków Piłsudskiego z kulturą fizyczną, zwrócono się w kierunku dzieł sztuki jako źródeł historycznych. Zaslugujące na uwagę źródła ikonograficzne, związane z przedmiotem badań, zostały sfotografowane i zamieszczone w pracy. Przeprowadzono również tematyczne badania prasowej fotografii sportowej. Częściowo wyniki tych prac również są publikowane, ponieważ uznano, że fotografia sportowa jest znakomitą egzemplifikacją podjętego tematu. Problem fotografii sportowej, jako odrębnej dziedziny fotografii, pojawił się już na długo przed I wojną światową. Czynnikiem rozwoju fotografii sportowej były: postęp techniczny, ekspansja sportu na ziemiach polskich pod zaborami i rozwój prasy sportowej. Jedną z najwcześniejszych definicji fotografii sportowej zaproponował lwowski „Wędrowiec” w 1911 r., który pisał: „Zdjęcie fotograficzne, mające za główny motyw moment z życia sportowego, zaliczamy do fotografii sportowej”⁴⁰.

Na temat znaczenia fotografii w portretowaniu Piłsudskiego, wbrew temu, co się dość powszechnie dzisiaj sądzi, w dwudziestoleciu międzywojennym pisano kilkakrotnie⁴¹. Pierwszą naukową analizę fotografii Piłsudskiego jako źródła historycznego dokonał już w 1934 r. dr W. Lipiński w artykule opublikowanym na łamach „Gazety Polskiej”. Omówił on najważniejsze etapy życia marszałka i przedstawił różne uwarunkowania związane z dokumentacją fotograficzną jego działalności. Lipiński wspominał o sportowych fotografiach Piłsudskiego z okresu

³⁹ D. Dudek, *Źródła do dziejów kultury fizycznej 1844-1939. Czasopisma, kalendarze, jednolitości*, Dodatek do „Biuletynu Informacyjnego” nr 2 Biblioteki Głównej AWF w Krakowie, Kraków 2001.

⁴⁰ H. Mikolasch, *Fotografia sportowa*, „Wędrowiec” 1911, nr 3, s. 67.

⁴¹ W 1933 r. na temat fotogeniczności Piłsudskiego pisano: „...na fotografiach Piłsudski jest lepszy, niż na portretach, bo fotografia oddaje może źle, niezupełnie, czasem karykaturalnie, lecz przecież na każdej fotografii jest prawdziwy i żywy i razem z nim niedokładnie, niezupełnie chwyczone, lecz są obecne dziesiątki indywidualności Piłsudskiego od jego konspiracyjności do wybuchów woda, od skrytości i posępności jego charakteru do tej lirycznej rubaszności, czy rubasznego liryzmu, który tak często ujawnia”, [w:] *Geniusz Niepodległości*, Lwów 1933, s. 113; W 1938 r. M. J. Wielopolska pisała: „...wiernym dokumentem, mówiącym nam o Jego dobrotliwym uśmiechu, o Jego przekornym nieraz, ironicznym lub żartobliwym wyrazie, będzie nam mówiła tylko fotografia. Tego sztuka malarska, ani rzeźba nie uchwyciła, nie zapamiętała, nie utrwaliła”, M. J. Wielopolska, *Portrety*

legionowego. Najważniejszą konkluzją artykułu było głębokie przekonanie autora, że fotografia jest znakomitym dokumentem dla badań historycznych⁴². W tym samym roku na temat fotografii sportowej związanej z Piłsudskim wypowiedział się dwukrotnie W. J. Dąbrowski, uchodzący za czołowego publicystę sanacji oraz popularyzatora poglądów marszałka dotyczących wychowania fizycznego i sportu, pisząc: „Podczas gdy istnieją liczne fotografie Pana Prezydenta Mościckiego, czy to wiosłującego w kajaku, czy to poruszającego się na nartach, czy to jadącego konno – nie mówiąc o ulubionym sporcie myśliwskim – wydaje się, iż jedyne zdjęcie, wyobrażającego Pana Marszałka w otoczeniu sportowców, datuje się jeszcze z czasów odległych”⁴³. Swoje błędne wyobrażenie W. J. Dąbrowski dokumentował, publikując jedno zdjęcie Piłsudskiego z meczu piłkarskiego lwowskiej „Pogoni” i krakowskiej „Wisły”, który odbył się w 1924 r. Cytowany fragment świadczył wyraźnie, że autor, blisko związany z rządzącym obozem, nie posiadał jednak pełnego zaufania sanacyjnych elit.

W 1993 r. A. i A. Garliccy przedstawili najważniejsze problemy dotyczące gromadzenia i dziejów fotografii związanych z Piłsudskim. Zdaniem autorów w dwudziestolecie międzywojennym fotografie Piłsudskiego były publikowane na skalę masową i nie zawsze zgodnie z ich rzeczywistym znaczeniem. Podobnie i w tej publikacji badacze wspominali o fotografiach sportowych Piłsudskiego z okresu legionowego⁴⁴.

W niniejszej pracy publikujemy sportowe zdjęcia związane z Piłsudskim jako dowód, jak bardzo mylił się w swoich poglądach W. J. Dąbrowski. Tylko kilka

Marszałka, [w:] *Strzelczym. Jednodniówka poświęcona pracy kobiet Związku Strzeleckiego*, 6 VIII 1938; *Fotografować się, to trzeba wiedzieć gdzie*, „Legionista Polski” 1938, nr 3-4, s. 36.

⁴² W. Lipiński, *Fotografie Józefa Piłsudskiego jako źródło historyczne*, „Gazeta Polska” 1934, nr 78, s. 5.

⁴³ W. Junosza, *Marszałek Piłsudski a sport*, „Sport i Wychowanie Fizyczne” 1934, nr 3, s. 1; Drugi raz W. Junosza pisał: „Komuś, kto kulturą fizyczną interesuje się powierzchownie, wydawać się może, że Pan Marszałek Józef Piłsudski dla spraw jej pozostaje obojętny, do sportu zawodniczego żywiąc może nawet niechęć. Istotnie, jeśli fotografie Pana Prezydenta Mościckiego na koniu, na nartach, w kajaku, z karabinem czy strzelbą w ręku – są dość liczne, zdjęcie Pana Marszałka w otoczeniu piłkarzy, znajdujące się w PUWFIPW jest zdaje się jedynym, gdzie widzimy go wśród sportowców”. Zob.: W. Junosza, *Wielki budowniczy tężyzny polskiej*, „Polska Zbrojna” 19 III 1934, nr 76, s. 6.

⁴⁴ A. i A. Garliccy, *Józef Piłsudski. Życie i legenda*, Warszawa 1993. W sprawie fotografii autorzy pisali: „Ich wiarygodność jest niejednokrotnie dość problematyczna. Dostosowywano zdjęcia do okoliczności, kadrowano fragmenty fotografii i rysunków nie bacząc ani na ich autentyczność, ani na prawa autorskie, ani na prawdziwość podpisów”; Zob.: „Biuletyn Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce”, Nowy Jork 1985; H. Kudła, *Zbiory fotograficzne Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1994, nr 17, s. 119; Tenże, *Kolekcja biograficzna Józefa Piłsudskiego w zbiorach fotograficznych Centralnego Archiwum Wojskowego*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19, s. 135.

z nich jest znanych, jednakże zdecydowaliśmy się ponownie je zaprezentować, ponieważ przy wcześniejszych publikacjach były źle podpisane lub błędnie datowane. W niektórych przypadkach pozornie znane zdjęcia publikujemy z zupełnie nową interpretacją lub w innym kontekście, dzięki czemu można było wyjaśnić fakty, które niestety nie znajdują odzwierciedlenia w innych archiwaliach. Najważniejsze jednak wydaje się, że prezentowane źródła fotograficzne po raz pierwszy tak szeroko dokumentują wieloaspektowe związki Piłsudskiego z kulturą fizyczną.